

SZENTIRMAY PIROSKA

Szövegkohézió és fordítói szabadság

Egy angol forma- és felhívásközpontú szöveg magyar és olasz célnyelvi újraalkotásainak szövegszempon-tú elemzése

Kivonat:

A tanulmány egy angol forrásnyelvi verset vet össze annak két magyar és két olasz fordításával kvalitatív szemléletű szövegtani módszerek alkalmazásával a grammatikai és lexikai kohézióra fókuszálva. Az elemzés célja megfigyelni a szövegszintű fordítói átváltási műveleteket, különös tekintettel a szövegkohézió és lexikai ismétlés (re)produkciójára. Az eredmények azt mutatják, hogy a fordítás során jelentős mértékben változnak a szövegkohéziót biztosító eszközök főként a nyelvi a rendszerek különbségei miatt. Ezzel szemben a műfaji sajátosságok – a felhívásközpontúsággal kombinált formaközpontú szövegben a felhívás funkció, valamint az esztétikai aspektusok dominanciája – nagy fokú szabadságot biztosítanak a fordítók számára, amellyel különböző mértékben élnek. A vizsgálat rávilágít a nyelvi rendszerek különbségei, a szövegtípusok és a szövegszintű fordítói műveletek közötti összefüggésekre, amiktől a kommunikációs cél megvalósulása is függ.

Kulcsszavak: szövegkohézió, lexikai ismétlés, fordítói szabadság, műfordítás, politikai szöveg fordítása

Bevezetés

E szövegvizsgálatot Amanda Gorman *The hill we climb* című verse inspirálta, amelyet a szerző Joe Biden elnök beiktatásán szavalt el és amelynek fordításai annak elhangzása után igen rövid idő alatt világszerte megjelentek az internetes híradásokkal egy időben. A különböző célnyelvi szövegek összevetése következtetésekre ad lehetőséget a nyelvi rendszerek különbségeiből eredő fordítási problémákon túl egy még izgalmasabb kérdés kapcsán: a kötöttségek mellett az egyes fordítók miként tudtak élni a szövegtípus nyújtotta nagyobb fordítói szabadsággal.

Vizsgálataimban a szövegnyelvészet sokoldalú elméleti hátterére támaszkodva Károly (2014) fordítási szövegelemző modelljét találtam alkalmas módszertani eszköznek, amelyben Károly a fordított szöveg felszíni (nyelvi) struktúrájának vizsgálatát a mögöttes (kognitív) struktúra vizsgálatával kombinálja. A jelen vizsgálat újszerűségét az adja, hogy az eddig egyetlen nyelvpárban, egy szövegtípusra, angolról magyarra

fordított médiaszövegek vizsgálatára használt modell alkalmazását kiterjesztem az angol-magyar nyelvpáron kívül az angol-olasz nyelvpárra is, tehát egy többnyelvű, összehasonlítható szövegtípusra, amely egy a médiaszövegektől eltérő műfajú és típusú, forma- és felhívásközpontú szöveg angol, magyar és olasz változatait tartalmazza.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy egy 53 soros szöveg angol eredeti, valamint magyar és olasz fordított változataim vizsgáljam meg nemcsak a grammatikai, hanem a szövegszintű kapcsolódásokat teremtő jelenségeket. A szövegtani vizsgálataim célja annak megfigyelése, hogy milyen megoldásokkal élnek a fordítók, amikor a nyelvek rendszerbeli különbségei miatt a kötelező átváltási művelet olyan nyelvi elemet érint, amelynek szerepe túlmutat grammatikai funkcióján és ezt a fordítási problémát miként oldják meg egy olyan szövegtípus esetén, amely nagyobb fordítási szabadságot kínál. A vizsgálat egyszerre két fordítási helyzetet vizsgál az összehasonlíthatóság érdekében: egyrészről, amikor két indoeurópai nyelv találkozik a fordításban, mint az angol és az olasz esetén, valamint amikor az indoeurópai nyelvről egy ettől eltérő nyelvcsaláddhoz, nevezetesen az finnugor nyelvcsaláddhoz tartozó magyar nyelvre történik a fordítás.

Terjedelmi korlátok miatt tanulmányomban a Károly féle modellbe integrált elméletek közül a nem strukturális szövegkohézióra fókuszáló elméleteket alkalmazom, és így a grammatikai kohéziós elemek közül is egy személyes névmásra irányítom a figyelmet. A lexikai kohéziós eszközök áttekintése sem átfogó, a legmarkánsabb kohéziós kapcsolatokra szorítok. A tanulmány a kohéziós eszközök közül a *we* személyes névmás vizsgálatában nemcsak a kötelező átváltási műveletből indul ki, mivel ugyanannak az egy személyes névmásnak a kiugróan magas ismétlődése és a nyelvi rendszerek kötöttségeit lazító szövegtípus együttes hatása fordítási problémaként értékelhető, tehát a fordító számára a választás lehetőségét kínálja.

Elméleti háttér

A fordított szöveg szövegnyelvészeti szempontú tulajdonságainak tanulmányozásában számos hazai (Heltai, 2005; Károly, 2007, 2014; Klaudy, 1987, 1994, 2006) és nemzetközi (Baker, 1992, 1993; Blum-Kulka, 1986; Newmark, 1987; Nida, 1964; Shlesinger, 1995; Toury, 1980) elméleti és kutatási eredményre támaszkodhatunk. Ezek közül a jelen tanulmányban Károly (2014) fordítási szövegelemző modelljéből indultam ki, valamint figyelembe vettem Reiss (1985) funkcionális fordítási szövegtipológiáját és Shlesinger (1995) vizsgálati eredményeit, amelyek rávilágítottak a szövegtípusok meghatározó szerepére a fordított szöveg belső szerveződésében.

Károly fordítási szövegelemző modellje

Károly (2014) fordítási szövegelemző modellje a fordítási szöveget „a fordítási folyamat eredményeként, a forrásnyelvi szöveg alapján keletkező célnyelvi szöveggént” definiálja (Károly, 2007, p. 12) és nem egyszerűen úgy tekint rá, mint a forrásnyelvi szöveg rekonstrukciója, hanem mint annak *(re)produkciója* (Károly, 2014, p. 11), tehát egyszerre a forrásnyelvi szöveg *reprodukciója* függésben a forrásnyelvi szövegtől, ugyanakkor a célnyelvi szöveg *produkciója*, megalkotása, vagyis egy kreatív folyamat

eredménye. A zárójeles előtag jelzi, hogy ez a két folyamat mindig együtt jár, párhuzamosan zajlik, mégis megkülönböztetendő.

A komplex fordítási szövegelemző modell öt részmodellt integrál (Károly, 2014, p.68–69) és vizsgálja azokat a szövegszintű jelenségeket, amelyek folyamatosságot teremtenek a szövegben, az adott nyelv rendszerére jellemző, nyílt kohéziós eszközöket és a szövegfelszín alatt meghúzódó, rejtett jelentésbeli összefüggéseket, valamint olyan makrostrukturális elemeket, mint a szóismétlés, szemantikai ismétlés. A jelen tanulmány terjedelmi korlátai miatt az elemzések során az öt részmodell közül Halliday és Hasan (1976) kohéziós modelljének és Hoey (1991) ismétlésmodelljének alkalmazására szorítkoztam a lexikai kohéziós eszközök közül leggyakrabban előfordulók ismétlődés kapcsán, valamint a grammatikai kohéziós eszközök közül egy kiemelkedően magas számban ismételt személyes névmásra irányítom a figyelmet, amelynek fordítása ugyan a kötelező átváltási műveletek közé sorolandó, mégis fordítási probléma forrása, mivel a vizsgált szövegben grammatikai funkcióján kívül felhívó és esztétikai funkciót is hordoz.

Halliday és Hasan kohéziós modellje

Halliday és Hasan (1976) elméletében a kohéziós kapcsolat teremt meg a szövegszerűséghez elengedhetetlen kötések (*tie*). Ezeknek a kohéziós kötéseknek a mennyiségi és minőségi elemzése révén feltérképezhetőek a szövegek jellemző aspektusai, mint például az egyedi műfaji, kulturális vagy nyelvfelhasználói sajátosságok. Halliday taxonómiájában (1985) a szóismétlés is kohéziós eszköz, ami nemcsak szó szerinti szóismétléssel, hanem szinonima, hiponimia, meronimia és antonimia használata által vagy akár kollokációk révén is kapcsolatot létesít a szöveg egyes részei között. Halliday és Hasan (1976) és Halliday (1985) modelljei a tanulmányban vizsgált forrásnyelvi szövegben fellelhető kohéziós kötések mennyiségi és minőségi változásainak követéséhez nyújtanak módszertani keretet.

Hoey ismétlésmodellje

Hoey (1991) ismétlésmodellje a lokális kohézió és a globális szövegminőség kapcsolatának feltárásában nyújt segítséget a szöveg lexikai elemei között fennálló kapcsolati háló mintázatának feltérképezésével, a szövegfelszínhez tartozó kohéziós eszköz, az ismétlés vizsgálatával. Az ismétlésmintázat kirajzolódásával azonosíthatók a szöveg úgynevezett centrális mondatai, más szóval makropropozíciói. Ha ezeket az ún. centrális mondatokat kiemeljük a szövegből és elhagyjuk a marginális mondatokat, a szövegben kifejezett fő gondolatmenet sértetlen marad, sőt ezeknek a mondatoknak a megfelelő összekapcsolásával megkaphatjuk a teljes szöveg rövidebb összefoglalóját, makropropozicionális tartalmát. Hoey (1991) ismétlésmodelljére épül a vizsgált többnyelvű és összehasonlítható korpusz szövegeiben az ismétlésmintázatok közötti eltérések megfigyelése.

Blum-Kulka explicitációs hipotézise

A fordítási folyamat során bekövetkező szövegszintű módosulások empirikus kutatásában mérföldkő Blum-Kulka (1986) explicitációs hipotézise, amely Baker (1992,

1993) megállapításainak is szerves része. Mivel a kohéziós eszközök szükségszerűen kötődnek a nyelv rendszeréhez (Halliday és Hasan, 1976), a nyelvi rendszerek közötti különbségek tetten érhetők a kohéziós eszközök változásaiban is, ami szövegszinten okozhatja az explicitég eltolódását, vagy akár a teljes szöveg jelentésének módosulását. Tehát a nyelvek viselkedése a fordítás során szükségszerűen korlátozza, hogy mi az, amit a fordító megtehet és mi az, amit nem, mely esetekben van döntési szabadsága (Klaudy, 1997). A vizsgált szövegekben például a személyes névmások viselkedése jól megfigyelhető módon befolyásolja az explicitég szintjének változását a nyelvi rendszerek között.

Reiss funkcionális fordítási szövegtipológiája

A fordítói döntéseket és szabadságot nemcsak az a kontextus befolyásolja, amelyben az adott forrásnyelvi szöveg megszületett, hanem a forrásnyelvi szöveg műfaja is. A fordítási döntések és a fordításkritika szempontjából meghatározó Reiss (1985) funkcionális szövegtipológiája, amely a fordítási szöveg nyelvi jellemzőiből kiindulva határoz meg négy szövegtípust aszerint, hogy melyik nyelvi funkció, illetve műfaji sajátosság dominál az adott szövegben: az ábrázolás, a kifejezés, a felhívás vagy maga a közvetítő csatorna. Ezek a domináns sajátosságok alapvetően befolyásolják a fordítási döntéseket, műveleteket.

Szövegtani vizsgálataim szempontjából a fenti négy típus közül kettő, a formaközpontú és a felhívásközpontú szövegtípus jellemzői határozzák meg leginkább a vizsgált korpuszban található szövegek tulajdonságait, hiszen egy olyan versről van szó, amely nemcsak formai, esztétikai szempontból jellemezhető, hanem az üzenetében kibontakozó politikai felhívás alapján is.

Reiss taxonómiájában a formaközpontú szövegtípus esetén a megfogalmazás módja a domináns jellemző, a formai elemek esztétikai hatást váltanak ki és a művészi, illetve kreatív formai elemek uralkodnak a szöveg tartalmi összetevőivel szemben. Ilyen esetben a fordító egy – már a forrásnyelven is – önmagában megismételhetetlen szöveget próbál meg (re)produkálni, ráadásul az ilyen típusú szöveg mindig többet *fejez ki*, mint amit *mond*. Ez tehát kizárja a szó szerinti fordítást, mint fordítói módszert, mivel a formai elemeket semmiképpen sem lehet figyelmen kívül hagyni, hiszen azok a művészi szöveg meghatározó elemei. A fordítónak tehát arra kell törekednie, hogy inspirációt merítve a forrásnyelvi szövegből lehetőleg ugyanolyan esztétikai hatást érjen el a célnyelven.

Ugyanakkor a vers esetében Reiss megjegyzi, hogy az egyáltalán nem magától értetődő, hogy a formaközpontú szövegek közé soroljuk, hiszen lehet akár felhívásközpontú szöveg is, amelynek elsődleges célja a nyelven kívüli hatás elérése. Mivel a forrásnyelvi szerző eltér a nyelvi normától, ugyanez a szabadság a fordítónak is rendelkezésére áll a formaközpontú szöveg célnyelvi újraalkotásakor (Reiss, 1985, p. 263-267).

A felhívásközpontú szöveg esetén a legfontosabb tényező az a szándék vagy cél, amelyhez egy nyelven kívüli hatás kapcsolódik. Ilyen értelemben a szöveg felhívás funkciója az, amit a fordítás során meg kell a fordítónak őriznie annak érdekében,

hogy a szöveg a befogadóban ugyanazt a reakciót váltsa ki, s ennek a célnak az elérése érdekében mind a tartalmi, mind a formai elemeket megváltoztathatja.

Reiss fordításközpontú szövegtipológiájának egyik tanulsága, hogy a különböző típusú szövegek fordításával szemben nem lehetséges ugyanolyan elvárást támasztani, a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek között különböző mértékben és különböző módon jöhet létre ekvivalencia, a lényeg a fordítás funkciójának, valamint a kommunikatív eseménynek a megvalósulása. Így a tanulmány sem a forrásnyelvi szöveg és célnyelvi szöveg összevetésének perspektívájából, hanem a célnyelvi szövegekben fellelhető eltérő fordítói megoldásokból indul ki.

A kutatás leírása

A fordítók szövegszintű fordítói műveleteinek megfigyelése érdekében a kvalitatív szemléletű szövegtani módszert alkalmaztam, különös tekintettel a szövegkohézió (re)produkciójának megfigyelésére, amiben a Károly-féle (2014) fordítási szöveg-elemző modellre támaszkodtam. A jelen tanulmányban egy felhívásközpontú szép-irodalmi szöveg elemzésére használom a modell azon részmodelljeit, amelyek a nem strukturális szövegkohézió fordítási viselkedését segítik feltárni angol-magyar és angol-olasz nyelvpárokban, megfigyelve a célnyelvi változatok közötti eltéréseket is. A kutatás során az olasz nyelvi változatot csak annyiban hasonlítom a magyar nyelvi változathoz, mint egymásnak nem közvetlen fordításai, hanem célnyelvi szövegek-ként vizsgált fordítási szövegek.

Kutatási kérdések

A kutatási célok elérése érdekében a jelen tanulmányban az alábbi kérdésekre keresem a választ:

1. Változnak-e a fordítás során, és ha igen, hogyan változnak egyes, a szövegkohéziót biztosító jelenségek az angoloról magyarra és olaszra történő fordítás során?
 - 1.1. Hogyan változik a kohéziós eszközök mennyisége és minősége?
 - 1.2. Mely kohéziós eszközök változnak jellemzően?
 - 1.3. Hogyan változik a szöveg lexikai ismétlésmintázata?
2. A vizsgált vers formai jellemzői mennyiben hathattak a fordítók által alkalmazott megoldásokra?
 - 2.1. Azonosíthatóak-e olyan grammatikai és lexikai kohéziós elemek a versben, amelyek kapcsán mennyiségi és minőségi változások/eltolódások keletkeznek a szövegben?
 - 2.2. Amennyiben igen, mely pontokon különbözik a két nyelvi változat?
 - 2.3. Jelölnek-e ezek a pontok problémaforrásokat a fordítás szempontjából?

Előzetes fordítási tapasztalataimra és a szakirodalomra (Károly, 2014; Magnuczné Godó, 2003) támaszkodva várakozásaim szerint a magyar és angol nyelvek rendszerbeli különbségei miatt a kohéziós eszközök jelentős eltérést mutatnak, míg ez az eltérés kisebb az angol és az olasz nyelv között. A nyelvi rendszerek különbségei miatt feltételezhetjük, hogy a fordítók olyan fordítási problémákba ütköznek, amelyek jelentős, nem opcionális változtatásokra kényszerítik őket. Elegendő a felszíni szerkezetek

szintjén az analitikus angol nyelvi rendszerben szükségszerűen megjelenő személyes névmásokra gondolni, amelyek a szintetikus magyar nyelvi rendszerben eltűnnek és az igék személyragjaiba integrálódnak.

Úgy gondolom, hogy a felszíni struktúra újraalkotásának nehézségeit a szöveg műfaja, mint szépirodalmi szöveg és mint politikai szöveg, vagyis Reiss taxonómiája szerint jellemzően forma- és felhívásközpontú szöveg által nyújtott lehetőségek is segíthetik megoldani. Ez a szövegtípus a fordító számára nagyobb szabadságot biztosít mind a tartalom, mind a formai elemek tekintetében, hiszen legfőbb feladata a forrásnyelvi szöveg üzenetét úgy átadni, hogy a formai elemekkel is hozzájáruljon a kívánt hatás eléréséhez. A fordítónak, bizonyos mértékig szabad keze van, milyen megoldásokat választ.

A korpusz

A kutatás első lépése a korpuszépítés volt. A kutatás egy 53 soros angol forrásnyelvű szöveg és annak két magyar, ill. két olasz nyelvű változatának elemzését foglalja magába. A többnyelvű, ugyanakkor összehasonlítható korpusz összeállítása egy intuíción alapuló épült, a szerző által szélsőséges mértékben használt nyelvi eszköz, a *we* névmás szembevetésénél magas előfordulása miatt, amelyek felvetették a kérdést, mi történik ezekkel a fordítás során. Az elemzések kezdetekor sem a forrásnyelvi szöveg sem a célnyelvi változatok nem jelentek még meg nyomtatott formában, a korpusz minden eleme internetes forrásokból származik. A szövegek kiválasztásánál alapvető szempont volt, hogy a fordító személye legyen minden esetben megjelenítve az adott fordítás mellett. A teljes korpusz egy angol, két magyar és két olasz nyelvű szövege összesen 3434 szót tartalmaz. A korpusz három alkorpuszra osztható: egy 731 szóból álló angol nyelvű verset (A szöveg) tartalmazó alkorpuszra, két, egyenként 628 (M1 szöveg) és 596 (M2 szöveg) szóból álló magyar verset tartalmazó alkorpuszra, valamint két, egyenként 740 (O1 szöveg) és 739 (O2 szöveg) szóból álló olasz nyelvű verset tartalmazó alkorpuszra. A korpusz minden alkorpuszában szereplő szöveg a hivatkozásokban megjelölt internetes forrásokból származnak.

Az angol szöveg egy konkrét forrásnyelvi célközönség (a hivatalba lépő elnök támogatóinak köre) számára született, ennek ellenére az amerikai elnök beiktatása, mint kommunikációs esemény jellegéből fakadóan, az üzenet más nyelvi és kulturális közösségek tagjainak is szólt. A költemény szépirodalmi műfajhoz tartozó vers, amely szövegtípusát tekintve azonban a politikai beszédek közé is sorolható, mivel egy politikai esemény részeként hangzott el, következképpen egyszerre forma- és felhívásközpontú szöveggént is értékelhető.

A korpusz elemzésének menete

Tekintettel arra, hogy Károly (2014) a fordítási szövegelemző modelljét angol nyelvre alkalmazva dolgozta ki, a modell magyar, illetve olasz nyelvű szövegek elemzésére csak korlátozásokkal használható. Ebből kifolyólag a modellt minden alkalommal az angol forrásnyelvi szövegben alkalmaztam, majd az eredményeket és a vizsgálati fókuszba került jelenségek megőrzését, illetve elvesztését vizsgáltam az egyes célnyelvi

szövegekben, tehát nem a modellt alkalmaztam közvetlenül a célnyelvi szövegeken. Erre a kutatási döntésre a nyelvi rendszerek különbségei miatt volt szükség.

Első lépésként az alkorpuszokban rögzített szövegek szakaszhatárainak kijelölésére került sor az elemzés alapegységének meghatározása céljából és az összehasonlíthatóság érdekében. Mivel a szövegek internetes forrásokból származtak és a központosítás, illetve a sorok hossza így nem volt megbízható, szükséges volt közös nevezőre hozni az alkorpuszokban szereplő szövegek sorainak hosszát. Erre azért is volt szükség, mivel a vers műfaja sem követeli meg a központosítás normatív alkalmazását, és így nem a mondathatárokon, hanem soronként kerültek a szakaszok meghatározásra, alapvetően az angol forrásnyelvi szöveg szakaszhatárait követve. A sorok a legtöbb esetben gondolati szakaszhatárokat tükröznek, illetve követik a szerző szóbeli előadásában megfigyelhető szakaszhatárokat.

Eredmények

A nem strukturális kohéziós eszközök vizsgálata Halliday és Hasan elmélete szerint

A névmási alany vizsgálata

A korpusz kiválasztásánál említett intuitív kiindulópont az 53 soros versben kiemelkedően magas számban, összesen 61 alkalommal, tehát olykor soronként többször is előforduló *we* többes szám első személyű (T/1) személyes névmás volt, szemben a többi számmal és személlyel, amelyek megjelenése gyakorlatilag elhanyagolhatónak mondható az angol alkorpuszban.

Ha a névmások előfordulását számokban kívánjuk kifejezni, akkor azzal szembe-sülünk, hogy a forrásnyelvi szövegben található személyes névmások közel 60%-a többes szám első személyű *we* névmás, tehát az összesen 107 névmásból 61 a *we*. Kijelenthető, hogy az angol nyelv személyes névmás készletéből igen korlátozott számban választ a forrásnyelvi szerző, és a felhasznált névmások közül is markánsan támaszkodik egynek a használatára. A forrásszöveg szerzője néhány kivétellel a T.sz./1. személyű névmásokat alkalmazza. Ezt az arányt az olasz célnyelvre fordítók közelítik meg a legjobban annak ellenére, hogy az olasz nyelv rendszere, a magyarhoz hasonlóan az igeragba integrálja a személy jelölését. Ez az arány a magyar célnyelvi szövegekben drasztikusan csökken, ami fordítási problémát jelenthet, azon túl, hogy kötelező átváltási műveletről van szó, mivel ezeknek az elvégzésével a szöveg egy domináns, üzenetet is hordozó esztétikai alkotóeleme is elvész a fordítás során. Mind a magyar, mind az olasz nyelv szintetikusabb, mint az angol. A két célnyelvi alkorpusz között is különbség fedezhető fel, szintén a nyelvi rendszerek eltéréseinek köszönhetően. Ettől függetlenül is a T/1 személyű névmás marad az uralkodó mindegyik alkorpuszban. Az azonos célnyelvi változatok közötti különbségek viszont már opcionális átváltási műveletek eredményei, hogy az adott szövegrészben a fordító szükségét érezte-e az ige személyragján túl egy külön névmás használatát.

Megítélésem szerint, egyetlen névmás ilyen kiemelkedő szerepe a többivel szemben mindenképpen fordítási problémát jelent, hiszen ugyanannak a szóalaknak, még ha az egy nyelvi szempontból látszólag csak grammatikai funkciót betöltő szó is, ilyen magas ismétlődése túlmutat grammatikai funkcióján és többlet szemantikai, illetve

esztétikai funkciót vehet fel. Ilyen esetben a személyes névmás még az angol nyelvben is hangsúlyossá válik, hiszen a forrásnyelvi vers 53 sorából összesen csak 11-ben nem találkozunk vele, de még ezek közül is csak 8 olyan sor marad, amelyben a T/1 személyre semmilyen utalást nem találunk, ugyanis a többi 3 sorban, ha nem is a T/1 alanyesetben, de tárgy esetben és birtokos jelző formában megjelenik.

Kérdés, hogy a forrásnyelvi szerző miért döntött a *we* személyes névmás ilyen márkás használata mellett. Feltételezésem szerint ez a lényegében grammatikai funkciót betöltő morféma hordozza a vizsgált szövegben a szövegtípus politikai beszédekre jellemző felhívás funkcióját: a politikai üzenet egy nagyobb ideológiai keretbe illeszkedik általa. Szabó és Sebestény (2021) a politikai perszonalizációt vizsgálta a nyelvhasználaton keresztül és arra a megállapításra jutottak, hogy a politikai kommunikációban fontos szerepet játszik a nyelvi viselkedés és ezen belül a személyes névmások. Az Amerikai Egyesült Államok elnöki beiktatási beszédeit vizsgálták 1993 és 2021 között. Megvizsgálva az E/1 és T/1 személyű névmások előfordulását a nyolc elnöki beszédben többek között azt az eredményt kapták, hogy Joe Biden felszólalásaiban fordult elő a legmagasabb arányban a *we* T/1 személyes névmás, 12 találathoz tízszer. A politikai perszonalizáció ilyenfajta stílusjegyének jelentőségét megerősíti az E/1 személyes névmás előfordulási tendenciája is, amely szerint Biden beszédében 51 alkalommal fordul elő a nyolc elnöki beszédben összesített 91 találathoz, tehát az előfordulások 56%-ában. Ezek a számok kiemelik, hogy a személyes névmások ilyen jellegű használata Biden elnökre abszolút jellemző.

Mіндеzek fényében feltételezhető, hogy a versben, amely ugyanennek az elnöknek a beiktatásán hangzott el, a T/1 *we* személyes névmás hasonlóképpen nagy számú használata nem egyszerű grammatikai funkcióval bír, hanem egyéb üzenetet is hordoz, tehát a felhívásközpontú szöveg egyik központi elemévé válik. Feltételezhetjük azt is, hogy a vers, mint formaközpontú szövegtípus a *we* előfordulásának ilyen magas frekvenciáját nemcsak, hogy lehetővé teszi, de még tovább is erősíti, hiszen a többi szövegtípus nem tolerál olyan fokú formai és szemantikai szabadságot, mint a formaközpontú szövegtípus. A vers szövege két helyen is oly mértékben támaszkodik a *we* névmás ismétlődésére, hogy az már a nyomtatott szöveg képi megjelenésének is sajátos hatást kölcsönöz, láncolatba fűzve a sorok elejét (2. példa) és szinte a sorokon belül is rímet teremtve (1. példa). Ahogy az 1. példában is megfigyelhetjük ebben a szakaszban, a fordítók eltérő döntéseket hoztak, aminek következtében nemcsak a grammatikai elemek, hanem a verssorok hossza is jelentősen eltér (A négyzetes zárójelben jelzett számok a verssorokat jelzik):

1. példa

A szöveg

[17]That even as we grieved, we grew.

[18]That even as we hurt, we hoped.

[19]That even as we tired, we tried.

A szövegrésznel megfigyelhető, hogy a kötelező átváltási műveletek (Klaudy 1994) mellett milyen döntéseket hoznak az egyes fordítók az 1. példa M1, M2, O1 és O2 változataiban.

1. példa
M1 szöveg
- [17]Hogy még ami meg is *roppantott*, fel is *röppentett*.
[18]Hogy még ami túl *kemény* is volt, abban azért *remény* is volt.
[19]Hogy még ami *kiakasztott*, meg az sem *akasztott*.

Az 1. példa M1 szövegváltozatában megmarad a sorkezdő hasonlóság, azonban a sorokon belül nemcsak, hogy a névmás tűnik el a nyelvi sajátosságok miatt, de még a T/1 személy is E/3 személyre módosul, ami már fordítói döntéstől függő eltolódás. A veszteségeket a fordító olyan szópárok használatával kompenzálja, melyek hangzásukban teremtenek egymás közt kapcsolatot és kísérletet jelentenek a szöveg ritmusának a visszaadására is.

1. példa
M2 szöveg
- [17]Hogy *gyászolva* is *gyarapodtunk*.
[18]Hogy *fájdalmak közt* is *reménykedtünk*.
[19]Hogy *fáradtan* is *fáradoztunk*

Az M2 szövegből vett 1. példában más fordítói döntéseket figyelhetünk meg. Az M2 szöveg fordítója is megtartotta a hasonlóságot a sorok kezdetén, a sorokon belül azonban már egészen más megoldást alkalmazott annak érdekében, hogy az igéket T/1 személyben tudja használni: az igei állítmánypárok első elemét a mondat szintjéről lesüllyesztette a mondat szintje alá, mindhárom sorban használta az „is” szót és ezt a fordítói megoldást egységesen végig is vitte mindhárom sorban, ahol a szövegalkotó elemek hasonlósága olyan fontos szerepet játszik és ezzel a forrásnyelvi szöveg egy másik vizuális hatását, a sorok szinte azonos rövidségét is a leginkább megközelítette a négy fordító közül.

A két magyar fordító tehát a kötelező átváltási műveletek mellett eltérő fordítói döntéseket hozott meg. Ilyen jellegű különbség a két olasz célnyelvi fordító esetén is megfigyelhető.

1. példa
O1 szöveg
- [17]Che anche mentre eravamo in lutto, *siamo cresciuti*
[18]Che anche mentre soffrivamo, *speravamo*
[19]Che anche se sfiniti, *abbiamo tentato*

Az 1. példa esetén az O1 szöveg fordítója hangsúlyt fektet a sorok hasonló kezdődésére, azonban a sorokon belül már nem alkalmazott olyan megoldást, amely hangzásban is kapcsolatot teremtené a szavak között. Végig megtartja ugyan a T/1 személyű ragozást, de a folyamatos és befejezett múlt idejű alakok váltakozó alkalmazása megtöri az igevégződések egybecsengését, pedig erre a magyar nyelvhez képest az olasz nyelvben nagyobb az esély, hiszen a személyragok nagyobb formai hasonlóságot mutatnak. Erre akkor lett volna módja, ha például minden ige a *-vamo* folyamatos múlt idejű igeragra végződött volna.

1. példa
O2 szöveg
- [17]Che *abbiamo pianto*, ma *siamo cresciuti*.
[18]Che *abbiamo sofferto*, ma *abbiamo sperato*.
[19]Che *siamo stati stanchi*, ma ci *abbiamo provato*.

Az 1. példa szerint az O2 szöveg fordítója is hasonlóképpen kifejezetten törekedhetett a formai kifejezőeszközök újratereztésére a célnyelvi szövegben. Minden igét igeként őrzött meg a T/1 alakban, és az igeidő megválasztásával is tükrözi döntését, hogy törekedjen a formai hasonlóságra, a befejezett és folyamatos múlt idejű alakok nem váltakoznak, mint az O1 szöveg fordítója megoldásában. Ez a fordítói döntés abban hozott nehézséget, hogy már nem volt megőrizhető mindenhol az *abbiamo* segédige az összetett igealakban, a hat előfordulásból két alkalommal a *siamo* segédigét használta, amely teljes alakjában nem, de legalább végződésében hasonlóságot mutat.

Mindkét olasz fordító dönthetett volna úgy, mint az M2 szöveg fordítója és lesúlyl-yeshzthette volna a mondat szintje alá minden sor első igéjét főnév igeenes szerkezetet választva. Az olasz nyelv rendszere ezt is lehetővé tette volna, mégsem ezt választották, valószínűleg annak érdekében, hogy a forrásnyelvi szöveg formai jellemzőit is minél inkább reprodukálják a célnyelvben.

Az 1. példa jól szemlélteti a Reiss (1985) által leírt formaközpontú szöveg fordítási sajátosságait, amelynek köszönhetően a fordító nagyobb szabadsággal rendelkezik a tartalom visszaadásában, hogy az esztétikai hatást a lehető legjobban elérhesse. A forrásnyelvi szöveg e három sorában szembevetendő a sorok között fennálló formai kötetlenség. Mindhárom sor nagyon rövid, és ezen belül is csak az igék változnak, amelyek soronként ellentétpárokat alkotnak, míg sorról sorra párhuzamosan szövik a gondolatmenet logikai szerkezetét. Azt is fontos megjegyezni, hogy bár az igék jelentésükben ellentétesek, kezdőbetűik soronként következetesen megegyeznek, jelezve, hogy összetartoznak. A magyar fordítók esetén azt látjuk, hogy ezeknek az esztétikai elemeknek a visszaadására tudatosan törekedhettek, olyannyira, hogy több esetben inkább eltávolodtak a szó szerinti fordítás nyújtotta lehetőségtől és a forrásnyelvi ige által hordozott szemantikai mezőhöz jelentésükben lazábban kapcsolódó igéket választottak. Így lehet az, hogy a *hurt* igét az M1 fordító névszói állítmánnyal fordítja, hogy a sor második igéjéhez igazíthassa. Olyannyira törekedett a fordító a formai egybecsengésre, hogy nemcsak egyetlen betű cseng egybe, hanem egy betű kivételével az egész szó: *kemény–remény*. Ezzel szinte még erősebb köteléket létesít az igék között, mint a forrásnyelvi szerző. Hasonló döntéseket hoz a többi sorban, s így dönthet úgy, hogy a *grieved* igét nem a magyar *gyászol* igével adja vissza, mint például az M2 vagy O1 fordítók, hanem egy szemantikailag távolabbról kapcsolódó igével: *roppantott*. A fordítói kreativitás tehát mind az M1 és M2 fordítók esetén egyedi célnyelvi szövegprodukciónak eredményezett, amelyben az esztétikai hatásra törekvés dominál szemben a tartalmi hűséggel. Az olasz fordítók esetén az esztétikai hatásra való törekvés szintén fellelhető, a tartalomhűségre törekvés háttérbe szorítása árán. Így fordul elő például, hogy az O2 fordító a *grieved* igét, hasonlóan az M1 fordítóhoz, nem az *essere in lutto* [gyászol] igével fordítja, hanem az *abbiamo pianto* [sirtunk] igével és ebben eltér az O1 fordító megoldásától.

A forrásnyelvi szöveg egy másik szakaszában a sorok elejét fűzik össze olyan morfológiai elemek, amelyek elsődleges funkciója grammatikai jellegű lenne. Ezt figyelhetjük meg a 2. példában:

2. példa
A szöveg
- [44] **We will rise from** the golden hills of the west.
 [45] **We will rise from** the wind-swept north-east where our forefathers first realized revolution.
 [46] **We will rise from** the lake-rimmed cities of the midwestern states.
 [47] **We will rise from** the sun-baked south.
 [48] **We will** rebuild, reconcile, and recover.

Mind az öt idézett sor ugyanazzal a személyes névmással és segédigével kezdődik. A nyelvi rendszerek különbségei miatt mind a személyes névmások, mind a segédige a ragozott igék személyragjában kerülnek kifejezésre nemcsak a magyar, de az olasz nyelvben is. A 2. példában szemléltetett fordítói megoldások is tükrözik ezeket a kötelező átváltási műveleteket, amelyekhez különböző fordítói döntések társulnak a tartalmi szavak megválasztása tekintetében. Itt tehát arra találunk példát, amikor egy kötelező átváltási művelet (a személyes névmás integrálása az ige ragjába) egy opcionális átváltási műveletben valósul meg, a fordítók választanak az azonos jelentésű lexikai elemek között, illetve választanak a lehetséges igeimódok között.

2. példa
M1 szöveg
- [44] **Felemelkedünk** a nyugat aranyló dombjairól.
 [45] **Felemelkedünk** a szélfúttá északkeleten, ahol őseink először forradalmat szítottak.
 [46] **Felemelkedünk** a közép-nyugat tavaktól szegélyezett államaiból.
 [47] **Felemelkedünk** a nap perzselte délről
 [48] És építünk, békítünk és szépítünk.

2. példa
M2 szöveg
- [44] **Felemelkedünk** a nyugat aranyló dombjairól.
 [45] **Felemelkedünk** a szélfúttá északkeleten, ahol őseink először forradalmat szítottak.
 [46] **Felemelkedünk** a közép-nyugat tavaktól szegélyezett államaiból.
 [47] **Felemelkedünk** a nap perzselte délről.
 [48] Újjáépítünk, megbékélünk, felgyógyulunk.

2. példa
O1 szöveg
- [44] **Ci rialzeremo dalle** colline dorate dell'Ovest,
 [45] **Ci rialzeremo dal** Nordest battuto dai venti,
 Dove i nostri antenati portarono per la prima volta a compimento la rivoluzione
 [46] **Ci rialzeremo dalle** città circondate dai laghi negli stati del Midwest,
 [47] **Ci rialzeremo dal** Sud soleggiato
 [48] Ricostruiremo, ci riconcilieremo e guariremo

2. példa
O2 szöveg
- [44] **Sorgeremo dalle** colline dorate dell'Ovest.
 [45] **Sorgeremo dal** Nordest sferzato dal vento, dove i nostri antenati per primi misero a segno la rivoluzione.
 [46] **Sorgeremo dalle** città del Midwest, affacciate sui laghi.
 [47] **Sorgeremo dal** Sud inondato di sole.
 [48] Ricostruiremo, ci riconcilieremo, guariremo insieme.

A négy célnyelvi szakaszban megfigyelhetjük, hogy a fordítók az ötödik sorban már nem tudták megőrizni a hasonló sorkezdést, mind a négy célnyelvi szövegben megtörik a sorozat az utolsó sorban.

A fenti példák szemléltetik milyen jellegű fordítási problémát kell a fordítónak át-hidalnia olyan nyelvek esetén, melyekben a személyes névmás nem jelenik meg külön morfémaként, mert az ige személyragja azt magába integrálja.

Megítélésem szerint a *we* névmás használata Amanda Gorman versében rendkívül erős kohéziós eszköz, amelyet a fordítók is felismerhettek és a célnyelvi szövegekben a rendszerbeli különbségekből fakadó korlátok mellett is törekedtek annak kifejezésére, annak ellenére, hogy a *we* szó szerinti fordítására és megjelenítésére csekély számban volt alkalmuk, szinte kizárólag a hangsúlyos esetekben. Így olyan megoldásokat alkalmaztak, amelyekben a forrásnyelvi szöveghez hasonlóan az ismétlésre támaszkodtak mind formai (igeragok, igeekötők, prepozíciók), mind szemantikai (ugyanazon igék, szótövek megtartása) szempontból.

A lexikai kohézió vizsgálata

A grammatikai kohéziós eszközön kívül lexikai kohéziós eszközök is fellelhetők a forrásnyelvi szövegben, amelyek szemantikai relációkat emelnek ki. A versben két szemantikai reláció is határozottan kirajzolódott, és ezeket a fordítók is jelentős mértékben megőrizték. Véleményem szerint ez a két szemantikai terület a *nemzet-ország-egység* témakörébe és az *idő* témakörébe tartoznak. Ezeknek a lexikai kohéziós eszközöknek az összefoglalását adják a 1. és 2. táblázatok.

A forrásnyelvi szövegben az első, a *nemzet-ország-egység* szemantikai reláció erősen kapcsolódik a részletesen elemzett grammatikai kohéziós eszköz, a *we* személyes névmás jelentéstartományához és a két szemantikai tartomány kölcsönösen erősíti egymást. Az *idő* szemantikai tartománya már önállóbb egységként azonosítható. Ez a jelentéstartalom azért sem elhanyagolható, mert a forrásnyelvi szöveg keletkezése egy idősíkon megjeleníthető politikai küzdelem végkifejletként bekövetkező hatalmi átmenet ünnepléséhez köthető, tehát mind az idők változásának kifejezése, mind az idő múlt, jelen és jövő dimenziójának megjelenítése az üzenet fontos része.

Az első ilyen szemantikai mezőt – amelyet a szöveg üzenete szempontjából a legfontosabbnak tartok – a *country–nation–union* szavak kapcsolati hálója alakítja ki. Ezt a szemantikai mezőt azért is találtam nagyon körülhatárolhatónak a korpuszban, mert a *country*, mint főnév, tehát konkrét jelentést hordozó, nem grammatikai morféma, fordult elő a legtöbbször, összesen hatszor az angol forrásnyelvi szövegben. Ez az ismétlődésmintázat egy fordítás kivételével minden célnyelvi alkorpuszban megjelenik. Csak az M2 szöveg fordítója cserélte fel a hat alkalomból egyszer az emocionális tartalomban gazdagabbnak mondható *haza* szóra. A *country–nation–union* szavak ismétlődésmintázatát a 1. táblázat mutatja. Vízszintesen az egy adott verssorban található szavak megfeleltetéseit látjuk, függőlegesen pedig alkorpuszonként kísérhetjük figyelemmel az egyes fordítók választását a célnyelvi kifejezés ismétlése kapcsán. Megfigyelhetjük, hogy a fordítók a forrásnyelvi szöveghez hűen és következetesen reprodukálták az ismétléshálót, még egymáshoz képest is nagyon hasonló döntéseket hoztak. Az M2 szöveg fordítójánál tapasztalunk egy eltérést, aki egy alkalommal a

haza kifejezést használja az *ország* helyett. A két magyar fordító megoldása különbözik az angol *union* szó kapcsán is. Az M1 szöveg fordítója az *egység* főnév mellett dönt, míg az M2 szöveg fordítója a *szövetség* szót választja, de e mellett a döntés mellett következetesen kitartanak és az ismétlésnél ugyanazt a szót használják. Az olasz fordítóknál ilyen eltérést nem látunk, amelyre kézenfekvő lehet az a magyarázat, hogy az olasz szókincsben ugyanúgy használatos az angol szó hangalakjának, etimológiájának is megfelelő *unione* szó. Azon természetesen tovább lehetne gondolkodni, hogy a magyar fordítók, akiknek az olasz ekvivalenshez hasonlóan kézenfekvő megoldás nem áll rendelkezésre a célnyelven, mi alapján döntöttek az *egység*, vagy a *szövegség* fogalmai között, amikor az angol *union* magyar megfelelőjét keresték. Azt a helyzetet, amikor nincs ennyire kézenfekvő megfeleltetési lehetőség, mint az olasz fordításban, tulajdonképpen egyfajta szabadságnak is érzékelhetjük, hiszen a fordító szabadon dönthet egy, az ő szövegértelmezése alapján megfelelő célnyelvi kifejezés mellett. Az olasz fordítók esetén úgy is felfoghatjuk a fordítási problémát, hogy az *union* és *unione* szavak megegyező hangalakja és etimológiája tulajdonképpen szabadságukban „korlátozta” őket.

1. táblázat

A country-nation-union szavak ismétlésmintázata a fordítás során

Sor	Szóismétlés és szinoníma				
	A szöveg	M1 szöveg	M2 szöveg	O1 szöveg	O2 szöveg
8	country	ország	ország	paese	paese
11	country	ország	hazát	paese	paese
28	country	ország	ország	paese	paese
37	country	ország	ország	paese	paese
42	country	ország	ország	paese	paese
49	country	ország	ország	paese	paese
7	nation	nemzet	nemzeté	nazione	nazione
27	nation	nemzetünket	nemzetünket	nazione	nazione
49	nation	nemzetünk	nemzetünk	nazione	nazione
9	union	egységet	szövetségbe	unione	unione
10	union	egységért	szövetségünket	unione	unione

A *country-nation-union* szemantikai halmazhoz tartoznak még a forrásszövegben olyan szavak, amelyek nemcsak azért említendők, mert asszociáció révén kapcsolódnak, hanem mert egynél többször fordulnak elő a versben és a fordításokban is ismétlődnek. Ilyen szó a *democracy*, amely minden fordító esetén egyértelmű megfeleltetési eredményt kínál a szó etimológiája és megőrzött szótöve folytán. A magyar fordítók természetesen a *demokrácia* és annak ragokkal ellátott alakjait alkalmazzák, míg az olaszok a *democrazia* szót minden esetben.

Érdekes jelenséget figyelhetünk meg a másik asszociáció alapján a szemantikai mezőhöz kapcsolódó angol *president* szó kapcsán a 3. példában. A forrásnyelvi szövegben a szó nem lexikai ismétlődéssel fordul elő második alkalommal, hanem névszói behelyettesítéssel, hiszen egymáshoz nagyon közel, ugyanabban a sorban ismétlődne a szó:

3. példa ^[8]president– for one
A szöveg

A magyar és olasz fordítók felbontják a behelyettesítést, hiszen a nyelvek rendszerbeli különbségei az angol nyelvhez hasonló névszói szubsztitúciót ilyen formában nem tesznek lehetővé, „visszahelyettesítik” az eredeti kifejezést, kivéve az O1 szöveg fordítója, aki megkísérli reprodukálni az angol névszói behelyettesítést:

3. példa ^[8]elnökké – egy elnöknek
M1 szöveg

3. példa ^[8]elnök – elnöknek
M2 szöveg

3. példa ^[8]presidente – *chi lo è*
O1 szöveg

3. példa ^[8]presidente– a un altro presidente
O2 szöveg

Az O1 fordítót kivéve minden fordító a grammatikai funkciót betöltő szó helyett a tartalmi szó megismétlésével valósította meg a visszautalást, ami a szöveg explicitiségének szintjében is eltolódást idéz elő, és így explicitebbé válik (Blum-Kulka 1986).

A második szemantikai mező kiinduló szava a vers első sorában a *day* szó. Annak ellenére, hogy csak kétszer ismétlődik a versben – tehát az ismétlődés révén nem kap olyan hangsúlyt és a diskurzus szerveződését ismétlődése révén nem határozza meg olyan mértékben, mint a *country* szó – asszociációk, ellentétpárok és kollokációk révén, mégis kirajzolódik egy szemantikai tartomány. A *country* szóval szemben a *day* szó esetén az ellentét is gazdagítja a mintázat kirajzolódását.

Ennek a második szemantikai mezőnek az ismétlődési kapcsolatait szemlélteti az 2. táblázat. A *day* szó, jelentéskapcsolatai révén, két irányba is elágazik: *day*, mint *nap*, tehát, amikor nappal van és a *fény* uralkodik szemben a *sötétséggel* és az *árnyakkal*, illetve a *day*, mint egy időegység, ami része egy nála nagyobb idődimenzióknak is, a *jövőnek*, a *kornak*, a *történelemnek*, magának az *időnek*, aminek a *soha* és az *örökké* is része.

2. táblázat

A *day* szóhoz kapcsolódó szemantikai mező lexikai ismétlésmintázata

A szöveg		M1 szöveg		M2 szöveg		O1 szöveg		O2 szöveg	
ismétlés									
^[1] day	^[50] day	nap	nap	nap	nap	giorno	giorno	giorno	giorno

[¹]light	[⁵²]light	fény	fény	fény	fény	luce	luce	luce	luce
[¹]shade	[⁵⁰]shade	homály	homály	sötét- ség	árnyék- ból	ombra	ombra	tenebra	ombra
[⁵]dawn	[⁵¹]dawn	pirkadat	hajnal	hajnal	hajnal	alba	alba	alba	alba
[⁸]time	[²³]time	kor	ma	kor	korunk- hoz	tempo	tempo	tempo	tempo
[¹³]future	[³¹]future	jövönk- re	jövőre	jövönk	jövön	futuro	futuro	futuro	futuro
		[⁸]kor	[³²]kora	[⁸]kor	[³²]kora				
szinoníma									
[⁸][²³]time	[³²]era	ld. is- métlés- nél		ld. is- métlés- nél		tempo	era	tempo	era
antonímia									
[²⁰]for- ever	[²¹]never – never	örökké	sosem – többé nem	örökké	többé nem – többé nem	sempre	mai più – mai più	sempre	non più – non più
[¹]light	[¹]shade	fény	homály	fény	sötét- ség	luce	ombra	luce	tenebra
[⁵²]light	[⁵⁰]shade	fény	homály	fény	árnyék- ból	luce	ombra	luce	ombra
hiponímia									
[⁸]time	[³¹]his- tory	kor	történe- lem	kor	történe- lem	tempo	futuro	tempo	storia
[²³]time	[³¹]his- tory	ma	történe- lem	korunk- hoz	történe- lem	tempo	futuro	tempo	storia
kollokáció									
day- light- dawn		nap – fény – pirka- dat/ hajnal		nap – fény – hajnal		giorno – luce – alba		giorno – luce – alba	
time- history- era		kor – törté- nelem – kor		kor – törté- nelem – kora		tempo – Storia – era		tempo – Storia – era	

A pirossal szedett szavak a szemantikai mező lexikai ismétlésmintázatától eltérő szavakat jelölik.

A lexikai ismétlésmintázat vizsgálata Hoey ismétlésmodellje alapján

Lokális kohézió

A 2. példában vastagon szedett *we*, *will*, *rise* és *from* alakok háromszoros előfordulással alkotnak ismétlődési kapcsolatot a mondatok között, s vizsgálva ezeknek az alakoknak az ismétlődésmintázatát ebben a szövegszakaszban jól megfigyelhető a nyelvi rendszerek által okozott kötöttségek és a fordítói szabadság interakciója a fordítás során.

A célnyelvi szövegekben a külön lexikai egységekkel megvalósuló hármas ismétlődés teljesen eltűnik, hiszen a személyes névmás, mind az ige módja az igeragba integrálódik. A helyhatározók esetén még valamennyi visszatükröződik az olasz célnyelvi szövegben a forrásnyelvi prepozíciók mintázatából, ez azonban a magyar alkorpuszokban már teljesen eltűnik. Az ismétlésmintázat formailag a felszínen megszűnik, azonban a jelentésben megmarad, mint például a T/1. szám esetén.

Előfordulhat azonban, hogy az ismétlésmintázat nemcsak a felszínen, hanem a szöveg mélyebb szintjén is megszűnik. Érdemes megfigyelni, hogy az eredeti angol *from*, mint prepozíció egy mozgás kiindulópontját vezeti fel és ez a kiindulás, mozgás valahonnan valami felé egyértelműen kifejezésre jut az olasz célnyelvi megoldásokban, míg a magyar alkorpuszok közül ezt csak az M1 szöveg esetén figyelhetjük meg. Mintha a kiemelt négy sor azt is kifejezésre kívánná juttatni, hogy az egység (*union*) azáltal is megvalósul, hogy a négy égtáj felől egy közös pont felé mozdul minden és mindenki. Az M2 szöveg fordítója itt élt fordítói szabadságával és egységesen, mind a négy helyhatározó esetén statikusabb, helyben maradási, helyben mozdulást kifejező határozót használt. A 2. példa Hoey (1991) ismétlésmodellje alapján vizsgált elemeit a 3. táblázat foglalja össze.

3. táblázat

A *we*, *a will*, *a rise* és *a from* ismétlésmintázata a fordítás során

Sor	Szóismétlés és szinonima: a <i>we</i> , <i>a will</i> , <i>a rise</i> és <i>a from</i> szavak ismétlődési kapcsolódása				
	A szöveg	M1 szöveg	M2 szöveg	O1 szöveg	O2 szöveg
44	<i>we will rise from</i>	felemelkedünk... -ről	felkelünk... közt	ci rialzeremo dalle	sorgeremo dalle
45	<i>we will rise from</i>	felemelkedünk... -en	felkelünk... -en	ci rialzeremo dal	sorgeremo dal
46	<i>we will rise from</i>	felemelkedünk... -ból	felkelünk... -ban	ci rialzeremo dalle	sorgeremo dalle
47	<i>we will rise from</i>	felemelkedünk... -ről	felkelünk... -en	ci rialzeremo dal	sorgeremo dal

Globális szövegminőség

Hoey (1991) modelljében a három lexikai ismétlődésnek két különböző mondat között kell megjelennie ahhoz, hogy a mondatokon átívelő kötelékként értékelhessük a lexi-

kai ismétlődést, ezért a lexikai ismétlődés megfigyelését követően kiemeltem azokat a szakaszokat, amelyekben a legmagasabb ismétlésszámban előforduló lexikai kohéziós elemek szerepelnek. Hoey modelljére támaszkodva ezeket a szakaszokat makropropozíciókként, centrális mondatokként értékeltem, amelyek a szöveg fő mondanivalóját hordozzák. Láttuk, hogy a hat alkalommal előforduló *country* szó változatlan formában jelenik meg a szövegben. Hoey rendszerében a *nation* szó a *country* szó komplex parafrázisának tekinthető, ezért ezeket a szavakat tartalmazó mondatokat is kiemeltem, annál is inkább, mert a *nation* szó is háromszor ismétlődött az egész szövegben. A kiválasztott mondatokat egymás után fűzve az alábbi szöveget kapjuk:

4. példa
A szöveg

^[7]Somehow **we**'ve weathered and witnessed a **nation** that isn't broken, but simply unfinished.

^[8]**We**, the successors of a **country** and a time where a skinny black girl descended from slaves and raised by a single mother can dream of becoming president, only to find herself reciting for one.

^[11]To compose a **country** committed to all cultures, colors, characters, and conditions of **man**.

^[27]**We**'ve seen a force that would shatter **our nation** rather than share it.

^[28]Would destroy **our country** if it meant delaying democracy.

^[37]A **country** that is bruised but whole, benevolent but bold, fierce and free.

^[42]So let **us** leave behind a **country** better than the one **we** were left.

^[49]In every known nook of **our nation**, in every corner called **our country** **our people**, diverse and beautiful, will emerge, battered and beautiful.

Az így kiemelt centrális mondatokat a vers mondanivalójának összefoglalásának vehetjük.

A 4. példában szereplő ismétlődések számát és mintázatát a 4. táblázat mutatja az egyes célnyelvi szövegekben, és megfigyelhető, hogy a nyelvi rendszerekhez köthető kötelező átváltási műveletek teljesülnek a célnyelvi alkorpuszokban módosítva az ismétlődésmintázatot, így a szöveg globális minőségét. Ezek a kötelező átváltási műveletek, az 1. és 2. példákban tapasztaltakhoz hasonlóan, azokat a nyelvtani elemeket érintik, amelyek a szintetikusabb nyelvekben hangsúlytalan esetben az igeragba integrálódnak. Mivel a 4. példa ismétlésmintázatában ragozott ige nem szerepel, így a T/1. személyű alany kifejezése a célnyelvi mintázatokból teljesen hiányzik, kivéve egy esetet, amikor az hangsúlyos a 42. sorban. Ebben az esetben, az O1 fordító olyan döntést hozott, hogy mégsem illeszt a szövegbe T/1. személyű személyes névmást, illetve az O2 fordító annak hangsúlytalan alakját használta. A magyar fordítók mindketten éltek a hangsúlyos névmás használatának lehetőségével.

A lexikai ismétlődésmintázat azonban olyan eltéréseket is mutat, amelyek nem kötelező átváltási műveletek következményei, hanem a fordító döntésének eredményei. Ilyen például az M1 és O1 fordítók esetén a 49. sor eltérő tagolása, amelyet feltehetően mindketten ugyanazzal a szándékkal tettek: külön sorokat szentelni a három külön szemantikai területnek: *our nation* – *our country* – *our people*. Hasonló, hangsúlyozást célzó választás az O1 fordító részéről, hogy a *Paese* [country/ország] szót, egy kivétellel nagybetűvel írja.

Jelentősebb, már a szöveg szemantikai tartományát érintő fordítói döntés is megfigyelhető az M2 és O2 alkorpuszokban. Az M2 fordító például, ahogy az már a 1. táblázatban is megjelent, a 11. sorban a *country* szót többlet érzelmi jelentéssel telítve a *hazát* szó használatával fordítja. Érdekes, hogy a 49. sorban kevesebb érzelmi telítettségű szót használ az *our people* szóösszetételt esetén, amit *emberek*-re fordít és ebben eltér az M1, O1 és O2 fordítók döntéseitől. Hasonlóképpen csökken az érzelmi telítettség, amikor az O2 fordító a 49. sorban elhagyja a birtokos jelzőt a *nation* és *people* szavak előtt.

4. táblázat

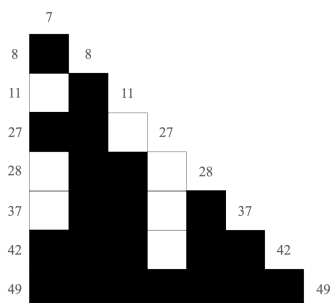
Mondatokon átívelő kötelekék Hoey modellje (1991) alapján

Sor	A szöveg	M1 szöveg	M2 szöveg	O1 szöveg	O2 szöveg
7	we	–	–	–	–
7	nation	nemzet	nemzeté	nazione	nazione
8	we	–	–	–	–
8	country	országot	ország	Paese	paese
11	country	országot	hazát	Paese	paese
11	man	emberi	–	uomo	umani
27	we	–	–	–	ci
27	our nation	nemzetünket	nemzetünket	nostra nazione	nostra nazione
28	our country	országunkat	országunkat	nostro Paese	nostro paese
37	country	ország	ország	paese	paese
42	us	magunk	magunk	–	noi
42	country	országot	országot	Paese	paese
42	we	mi	<i>ránk</i>	–	<i>ci</i>
49	our nation	nemzetünk	nemzetünk	nostra nazione	<i>nazione</i>
49	our country	országunkként	országunk	nostro Paese	<i>paese</i>
49	our people	<i>népünk</i>	<i>emberek</i>	nostro popolo	nostro popolo

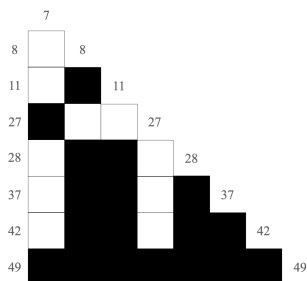
Ha a kötelekék rendszerét a Károly által javasolt mátrixba rendezéssel (Károly, 2014, p. 87) is megjelenítjük szembetűnővé válnak a 4. példa mondatai között feltárt kötelekrendszer módosulásai a nyelvi rendszerek miatt szükséges kötelező átváltási műveleteknek, illetve a fordítói döntéseknek köszönhetően. A fordítás eredményeként gyengült a kötelekmintázat, amelyet a fordítók különböző mértékben tudtak reprodukálni a célnyelvi szövegekben. Ezeket a változásokat az 1–5. ábrák jelenítik meg.

1. ábra

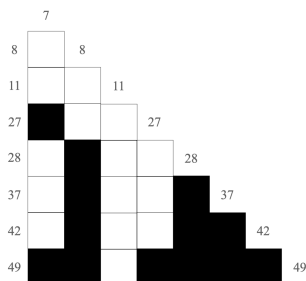
Az A szöveg ismétlésmátrixa

2. ábra

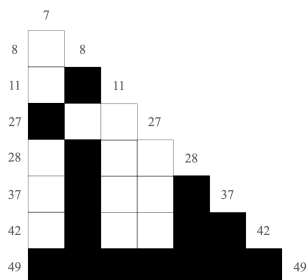
Az M1 szöveg ismétlésmátrixa

3. ábra

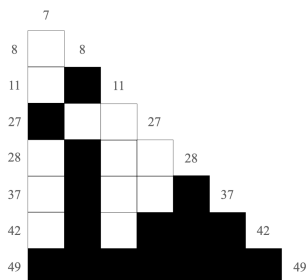
Az M2 szöveg ismétlésmátrixa

4. ábra

Az O1 szöveg ismétlésmátrixa

5. ábra

Az O2 szöveg ismétlésmátrixa

A kapcsolati mátrixok jól láthatóvá teszik a két magyar és két olasz célnyelvi változat hasonlóságait, különbségeit. A magyar célnyelvi változatok jól kivehető eltérést mutatnak mind a forrásnyelvi, mind az olasz célnyelvi szövegváltozatoktól, egymás között is jelentős különbséget hordozva. Az olasz célnyelvi változatok egymáshoz képes viszont csak egyetlen ponton, egy személyes névmás erejéig térnek el. Meglátásom szerint ez a nyelvi rendszerek szintetikussági szintjének, valamint a szöveg típusának köszönhető. Ahogy azt a 3. pont is tárgyalja, a vers, mint szövegtípus nagyobb szabadságot

biztosít a fordító számára, a forrásnyelvi szöveg inspiráció forrása, hogy a kívánt hatást elérje a célnyelven. Így fordulhat elő, hogy az M2 fordító a 11. sorban a *hazát* szót használja az *ország* helyett és ezzel módosítja azt a köteléket, ami az A szöveg, illetve az M1 szövegváltozatok 11. sorát a 28., 37., 42. és 49. sorokhoz köti. Később azonban az M2 fordító visszatér a *country* szó konkrét jelentésére és az *ország* szót használja, aminek köszönhetően a kötelék, bár módosult formában, de tovább szövődik. A *haza* szó beékelésével azonban megszünteti azt az egységes kötődést, ami a 49. sorban minden további nyelvi változat esetén megfigyelhető, hiszen a 49. sor mintegy összefoglalásként fogja össze a forrásnyelvi szövegben az előző mondatok kapcsolati szálait, amelyet az M1 és az olasz szövegek is visszaadnak.

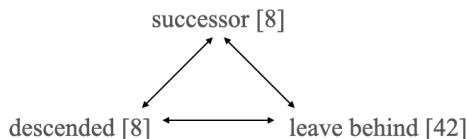
A 4. példában kiemelt szövegmozaikban kapcsolati háromszögre is rálelünk, ami Hoey (1991) ismétlésmodelljében az összetett átfogalmazás egyik alcsoportja:

country – nation – people
 country – people – democracy
 country – democracy – president
 successor – descended – leave behind

és így tovább. A fordítás eredményeképpen a fenti kapcsolati háromszögek közül nem mindegyik marad meg a célnyelvi szövegekben. A *country – democracy – president* kapcsolati háromszög például mind a négy fordító esetén megmarad. Ahogy a 4. példában és a 4. táblázatban láttuk, a *country – nation – people* reláció az M1 fordító esetében megszűnik, amikor a *nép* helyett az *emberek* szót használja. Ez természetesen befolyásolja a *country – people – democracy* kapcsolati háromszöget is. A kapcsolati háromszög változását a *successor – descended – leave behind* esetén is megfigyelhetjük. Ez a példa különösen is alkalmas a kötelező és opcionális átváltási műveletek összefonódásának a megfigyelésére is a 6-10. ábrákon:

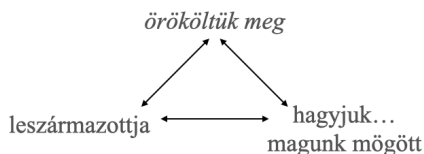
6. ábra

Az A szöveg kapcsolati háromszög ábrája

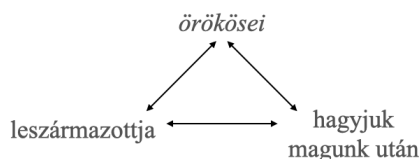
7. ábra

Az M1 szöveg kapcsolati háromszög ábrája

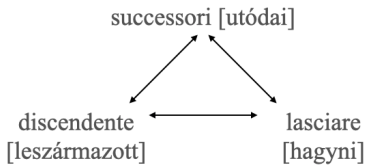
8. ábra

Az M2 szöveg kapcsolati háromszög ábrája

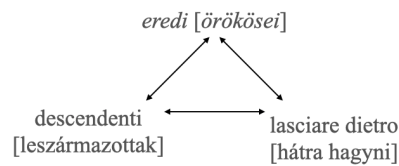

9. ábra

Az O1 szöveg kapcsolati háromszög ábrája

10. ábra

Az O2 szöveg kapcsolati háromszög ábrája

Ha összehasonlítjuk a 6-10. ábrákon megjelenített kapcsolati háromszögeket az látjuk, hogy a különböző célnyelvi változatok jelentős eltéréseket mutatnak a forrásnyelvi szöveghez képest. Az M1 fordító például nemcsak igét használ a *successor* főnév esetén, hanem a jelentését is bizonyos mértékig módosítja, amikor nem az *utódlás*, hanem az *öröklés* szót választja. Ebben a döntésében azonban megegyezik mind az M2, mind az O2 fordítóval. Csak az O1 fordító maradt az utódlás, az időben követés szemantikai mezejénél, azonban mindannyian megtartották az eredeti szófajt. A nyelvi rendszereknek különbségéből eredő kötelező átváltási műveletként értékelhetjük a *descended* szó fordítási megoldásait. A magyar fordítóknak a melléknévi igenevet főnevesíteniük kellett, az olasz nyelvben erre nem volt szükség. A *leave behind* vonzatos ige is fordítási problémát tükröz, hiszen mind a négy fordító más-más megoldással oldotta meg a helyzetet. A két magyar fordító a kötelező átváltási művelet, a személyes névmás betoldása szempontjából azonos módon járt el, viszont eltérő névutót választottak, valamint az M1 fordító, a magyar nyelv szemantikai jellegzetességeinek megfelelően, szabadabban kezelte a szórendet a forrásnyelvi szintaxis jellegzetességeihez képest. Az olasz nyelv szórendje is lehetővé tette volna ezt a megoldást, azonban egyik olasz fordító sem élt ezzel a lehetőséggel, sőt, az O1 fordító az utószót még el is hagyja, ami a szó jelentését nagy mértékben generalizálja. Annak ellenére, hogy a fordítók olykor a szemantikai mezőt is módosító fordítói döntéseket hoztak, véleményem szerint a kapcsolati háromszögek mégis megmaradtak a szöveg egészét tekintve.

Konklúzió

Az esettanulmány azokat a szövegszintű fordítói műveleteket tárta fel angol-magyar és angol-olasz nyelvpárban egy forma- és funkcióközpontú szöveg fordított változatainak az összehasonlításával, amelyek nemcsak kötelező átváltási műveletek, hanem opcionális fordítói döntések következtében is eltolódást okoztak elsősorban a szövegkohézió (re)produkciójában. A szövegtani vizsgálatok fókuszja a nyelvek rendszerbeli különbségeire és a forrásnyelvi szöveg műfaji sajátosságaira irányult, hogy azok interakciója miként befolyásolta a fordítói döntéseik szabadságát. Bár a korpusz terjedelme a kutatás hatókörét egyetlen forrásnyelvi szöveg mellett célnyelvenként két, összesen 4 szövegre szűkítette és így általános következtetések levonása nem lehetséges, az eredmények hozzájárulnak a szövegtípus nyújtotta lehetőségek, valamint a nyelvi rendszerek különbségeinek köszönhető kötöttségek és lehetőségek között kialakuló kényes egyensúly tanulmányozásához. Az eredmények összefoglalásával a kutatási kérdésekre az alábbiak szerint adhatunk választ:

1. A fordítás során jelentős mértékben változott a szövegkoherenciát biztosító eszközök mennyisége és minősége. A példák alapján feltételezhetjük, hogy a fordítók felismerték a legfontosabb diskurzusszervező elemeket és törekedhettek azok megőrzésére, beleértve az esztétikai hatás reprodukcióját is. Ebben leginkább a nyelvi rendszerek közötti különbségek jelentették a legjelentősebb kötöttségeket. A kötöttségek okozta veszteségeket a szöveg típusa által biztosított szabadság kreatív kihasználásával igyekeztek kompenzálni az üzenet közvetítése érdekében. Így a változások a nyelvi rendszereknek ugyanúgy, mint a fordítói döntéseknek is köszönhetőek.
 - 1.1. A vizsgált szövegekben, jellemzően a személyes névmásoknak köszönhetően, csökkent a kohéziós eszközök mennyisége, illetve minőségük megváltozott, amelyre a nyelvi rendszerek közötti különbségek adhatnak elsősorban magyarázatot, ami egyfajta kényszerpályát jelent a fordítók számára.
 - 1.2. Az is megfigyelhető volt az elemzések során, hogy a különböző célnyelvek rendszerének eltérő mértékű szintetikussága, eltérést okoz a személyes névmások használatában is, ami a kohéziós eszközök mennyiségét és minőségét is befolyásolta a magyar, illetve az olasz nyelvű szövegekben. A személyes névmások használata a kevésbé szintetikus olasz nyelvben több esetben maradt meg a forrásnyelvi szövegben használt névmásokhoz képest, mint a magyar célnyelvi szövegekben.
 - 1.3. Hasonló jelenség volt megfigyelhető a lexikai ismétlésmintázatban is az angol és olasz nyelvpar esetén, ami etimológiai okok mellett fordítói döntésekkel is magyarázható.
2. A vers műfaja jelentős mértékben befolyásolta a fordítói szabadságot, szinte szabad kezét adta a fordítónak, ha fordítási problémába ütközött. Olyan esetekben, amikor nem volt kézenfekvő egy szó szerinti fordítás és szinonimák álltak rendelkezésre; ott választaniuk kellett. A felhívásközpontúsággal kombinált formaközpontú szövegek sajátosságai és a fordítói szabadság különös interakcióban befolyásolta a fordítói döntéseket, a vizsgált szövegek esetén nagyobb szabadságot hagyva a fordítói kreativitásnak.
 - 2.1. A szövegtípusnak, a műfajnak köszönhetően jelentősebb eltolódás következhetett be mind grammatikai, mind lexikai kohéziós szempontból ott, ahol a vers esztétikai eszközökkel kívánta a tartalmi mondanivalót kiemelni, és ahol ezért a formai elemek domináltak.
 - 2.2. Szerkezeti szempontból a névmások használatában keletkezett a legfeltűnőbb eltolódás, hiszen egy germán indoeurópai forrásnyelv, az angol találkozott egy újlatin indoeurópai nyelvvel, az olasszal és egy finnugor nyelvvel, a magyarral.
 - 2.3. A vizsgált szövegben a nyelvi rendszerek miatt bekövetkezett szerkezeti változás a fordítókat azért állította fordítási probléma elé, mert a *we* névmás nem egyszerű grammatikai funkcióval bírt, hanem a politikai üzenet megfogalmazásában és a vers esztétikai jellemzői között központi elemként funkcionált. Következésképpen a fordítás szempontjából problémaforrásként jelentkezett a forrásnyelvi szerző stratégiai támaszkodása egyetlen személyes névmásra, illetve olyan lexikai elemekre, amelyek között a kötelékeket fonetikai sajátosságok is megerősítették.

A négy célnyelvi szöveg összehasonlítása alátámasztja Károly (2014) megközelítését, miszerint a fordítási szöveg egyrészt a forrásnyelvi szöveg reprodukciója, ugyanakkor a fordítási folyamat során egy új szöveg, új produktum születik a fordítói döntéseknek köszönhetően, amelyeket nemcsak a nyelvi rendszerek, hanem a szöveg típusa is befolyásol. Ez utóbbi két változó módosításával a Károly féle fordítási szövegelemző modell alkalmas a fordítási folyamat, a fordítói szabadság és így a fordítói döntések további jellemzőinek feltárására, s akár a humán és gépi fordítások közötti különbségek leírására is.

IRODALOM

- Baker, M. (1992). *In Other Words*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203133590>
- Baker, M. (1993). Corpus linguistics and translation studies. Implications and applications. In: Baker, M., Francis, G., Rognini-Bonelli, E. (Eds.) *Text and Technology* (pp. 233–243). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/z.64.15bak>
- Blum-Kulka, S. (1986). Shifts of cohesion and coherence in translation. In J. House, S. and S. Blum-Kulka (Eds.). *Interlingual and Intercultural Communication* (pp. 17-35). Narr.
- Halliday, M. A. K. (1985). *An introduction to functional grammar*. Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K., Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.
- Heltai P. (2005). Explicitation, redundancy, ellipsis and translation. In Károly K., Fóris Á. (Eds.) *New Trends in Translation Studies* (pp. 45–74). Akadémiai Kiadó.
- Hoey, M. (1991). *Patterns of lexis in text*. Oxford University Press.
- Károly K. (2007). *Szövegten és fordítás*. Akadémiai Kiadó.
- Károly K. (2014). *Szövegkoherencia a fordításban*. ELTE Eötvös Kiadó.
- Klaudy K. (1987). *Fordítás és aktuális tagolás*. Akadémiai Kiadó (Nyelvtudományi Értekezések, 123).
- Klaudy K. (1994). *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Scholastica.
- Klaudy K. (1997). Barátságatlan nyelvpárok. A jelzős főnévi csoport viselkedése a fordításban. In Mihalovics Á. et al. (Eds.) *Könyv Dezső Lászlónak* (pp. 87–105). BDTF.
- Klaudy K. (2006). Szövegszintű műveletek a fordításban. In Galgóczy L., Vass. L. (Eds.) *A mondat kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára*. (pp. 204–211). JGYTF Kiadó. <https://doi.org/10.1016/j.dyepig.2005.05.004>
- Magnuczné Godó Á. (2003). *Cross-cultural perspectives in academic writing. A study of Hungarian and North American students' L1 argumentative rhetoric*. Doktori disszertáció. ELTE-SEAS, Budapest.
- Newmark, P. (1987). The use of systemic linguistics in translation analysis and criticism. In Steele, R., Threadgold, T. (Eds.) *Language Topics: Essays in Honour of Michael Halliday*. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/z.l1.27new>
- Nida, E.A. (1964). *Toward a Science of Translating*. Brill, Leiden. <https://doi.org/10.1163/9789004495746>
- Reiss, K. (1985). Szövegtipológia és fordítás, In Bart, I., Klaudy, K. (Eds.) *A fordítás tudománya Válogatás a fordításelmélet irodalmából*, Tankönyvkiadó. 253–273. Terts István ford.
- Shlesinger, M. (1995). Shifts in cohesion in simultaneous interpreting. *The Translator*, 1(2), 193–214. <https://doi.org/10.1080/13556509.1995.10798957>
- Szabó, L. P., Sebestény, J. (2021). *A perszonalizáció mint politikai stílus az Amerikai Egyesült Államok elnökeinek beszédeiben*. Elhangzott: XXVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus 2021. április 19–20.
- Toury, G. (1980). Contrastive Linguistics and Translation Studies: Towards a tripartite model. In *In Search of a Theory of Translation*, 19–34. The Porter Institute for Poetics and Semiotics.

Korpusz

A szöveg: Amanda Gorman. 2020. The Hill We Climb.

<https://www.theguardian.com/us-news/2021/jan/20/amanda-gorman-poem-biden-inauguration-transcript> Letöltés: 2021. március 17. (731 szó)

M1 szöveg: Kovács Bálint. 2021. A domb, amelyet meg kell másznunk.

https://hvg.hu/kultura/20210123_amanda_gorman_the_hill_we_climb_magyar_forditas_joe_biden_beiktatasa Letöltve: 2021. március 11. (628 szó)

M2 szöveg: Totth Benedek. 2021. A hegy, amit megmásznunk.

https://konyvesmagazin.hu/nagy/amanda_gorman_joe_biden_vers_usa_totth_benedek_forditas.html Letöltve: 2021. március 11. (596 szó)

O1 szöveg: Guglielmo Latini. 2021. Il colle che scalamo.

<https://coolturama.org/2021/01/21/testo-traduzione-the-hill-we-climb-amanda-gorman-poesia-joe-biden/> Letöltve: 2021. április 2. (740 szó)

O2 szöveg: Alessandro Zaccuri. 2021. La collina su cui saliamo

<https://liberementilibri.com/2021/01/23/the-hill-we-climb-il-testo-tradotto-della-poesia-che-ha-fatto-scoprire-al-mondo-amanda-gorman/> (739 szó)

Text type and freedom of the translator. Analysis of the (re)production of an English form-focused and appeal- focused text in Hungarian and in Italian

The study focuses on the text type dependent freedom of translators. It compares the English source language version of a poem with two of its Hungarian and two of its Italian translations, applying qualitative text linguistic methods. The aim of the analysis is to observe the discourse-level translation operations, with particular attention to the (re)production of text cohesion and lexical repetition. The results suggest that in translation, the means used to ensure coherence in the text shift significantly, mainly due to differences between the language systems. By contrast, the genre specificities in the form-focused and appeal-focused text, the function of appeal and the dominance of the aesthetic aspects give translators a high degree of freedom, which they use to varying extents. The study highlights the discourse level links between the differences among language systems, text types and translation operations, which affect the achievement of the communicative goal.

Keywords: text type, freedom of the translator, complex translational discourse analysis model, cohesion, lexical repetition